Towards Excellence

UGC-HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT CENTRE
Gujarat University, Ahmedabad-380009, Gujarat, India

“ભારતના બંધારણમાં કલમ 3૭૦”

Mr. Harish Chouhan
Dr. Mukesh Khatik

Abstract

તત્કાલિન સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ ગૃહ મંત્રી દ્વારા એક અનોખી પહેલ કે જે રાષ્ટ્રની એકતા માટે હાથ ધરાયેલ પ્રયત્ન જેમાં જમ્મુ કશ્મીરનો ભારતીય સંઘમાં પ્રવેશ અને તેનો ભારતના બંધારણમાં ખાસ દાખલ કરાયેલી ૩૭૦ ની કલમ અને વર્તમાન સરકાર દ્વારા આ કલમને રદ બાતલ કરી આ રાજ્યને બે ભાગમાં વિભાજન કરી સમગ્ર રાજ્યની આગવી ઓળખ આપી આજે સમગ્ર રાષ્ટ્ર સ્વર્ગ સમા પ્રદેશનો અને ત્યાના નાગરિકો આજે સાચી રીતે સ્વતંત્ર થયા હોય તેવી અનુભૂતિ કરે છે.

આ આર્ટીકલમાં ૩૭૦ તેનો ઉદ્ભવ હાથ ધરાયેલા પ્રયત્નો અને હાલમાં આ કલમનું ઐતિહાસિક મૂલ્યાંકન અને વર્તમાન પરિપ્રેક્ષમાં જોવાથી સ્થિતિનું વર્ણન દર્શવામાં આવેલ છે.

Keywords: કલમ-૩૭૦, જમ્મુ-કશ્મીર, કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશ, ભારતનું બંધારણ, સંસદ, આતંકવાદ, ત્રાસવાદ

“ભારતના બંધારણમાં કલમ ૩૭૦”

ભારતના બંધારણની કલમ ૩૭૦ શરૂઆતથી જ વાદ વિવાદોમાં રહી છે. જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્ય ને વિશિષ્ટ દરજ્જો આપતી આ કલમ રાખવી જોઈએ રદ કરવી જોઈએ વગેરે મુદ્દાઓ સાથે પણ બંધારણમાં સ્થાન જાળવી રાખી વર્ષ ૨૦૧૯ સુધી બની રહી. સતત ચૂંટણી ઢંઢેરાઓમાં રાજકીય પક્ષોમાં તેને રદ કરવાનું સંકલ્પ દર્શાવવામાં આવે અંતે NDA સરકારે આ કલમને રદ કરી જમ્મુ-કશ્મીરનો વિશિષ્ટ દરજ્જો પરત લઈ જમ્મુ-કશ્મીરને ભારતને અન્ય રાજ્યોની જેમ સ્થાન આપ્યું.

ભારતના બંધારણમાં કલમ ૩૭૦નો ઉદ્ભવ:-

ભારતના ભાગલા પડ્યા તેના થોડા સમય બાદ જમ્મુ-કશ્મીરના રાજા હરિસિંહે પાકિસ્તાન સાથે “સ્ટેન્ડ સ્ટીલ એગ્રીમેન્ટ” કર્યો. જમ્મુ-કશ્મીરના રાજા સાથેની આ સમજૂતી તોડીને પાકિસ્તાનની સેના સમર્થિત કબાઈલીઓએ અને

કબાઈલીઓની વેશભૂષામાં પાકિસ્તાનના સૈનિકોએ જમ્મુ કશ્મીર પર ૨૨મી ઓક્ટોબર ૧૯૪૭ના રોજ આક્રમણ કર્યું. આવી આપત્તિના સમયે કટોકટી ભરી સ્થિતિમાં રાજા હરિસિંહે ૨૬ ઓક્ટોબર ૧૯૪૭ના રોજ જમ્મુ -કશ્મીરને ભારતમાં વિલીન કરતા જોડાણપત્ર પર સહી કરી. ભારતીય સૈન્યએ પાકિસ્તાનની સેના દ્વારા કબજે કરાયેલ વિસ્તારોને મુક્ત કરવાની કાર્યવાહી કરી. આ કાર્યવાહી દરમિયાન જ તત્કાલીન વડાપ્રધાન પંડિત જવાહરલાલ નેહરુએ પાકિસ્તાની આક્રમણનો મુદ્દોની UNOની સુરક્ષા પરિષદમાં રજૂ કર્યો. UNOમાં પંડિત નેહરુએ પ્રકરણ-૬ અંતર્ગત ફરિયાદ કરી. આ પ્રકરણ અનુસાર UNOના નિર્ણયને તે દેશ સ્વીકારી પણ શકે અને તેની અવગણના પણ કરી શકે. નિર્ણયને માનવો કે ન માનવો એ તે દેશની ઈચ્છા પર નિર્ભર કરે છે. જ્યારે પ્રકરણ-૭ અંતર્ગત જો કોઈ ફરિયાદ કરવામાં આવે તો તે નિર્ણયને જે-તે દેશએ માનવું ફરજિયાત છે.

૨૨ થી ૨૬ ઓક્ટોબર સુધી કબાઈલી આક્રમણકારીઓએ જમ્મુ-કશ્મીરના એક મોટાભાગ પર કબજો કરી લીધો હતો અને ત્યારબાદ ભારતીય સેનાએ લશ્કરી કાર્યવાહી કરીને આ વિસ્તારોને મુક્ત કર્યા. આમ, આવી કપરી પરિસ્થિતિઓમાં જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યનું ભારતમાં સંપૂર્ણ વિલીનીકરણ કરવામાં આવ્યું. જોડાણ માટેના દસ્તાવેજનું માળખું અન્ય રજવાડાઓએ કરેલ જોડાણપત્ર જેવું જ હતું. પરંતુ ભારત સરકારે કબૂલ્યું હતું કે જોડાણ સંબંધનો અંતિમ નિર્ણય જમ્મુ-કશ્મીરની બંધારણીય સભા દ્વારા લેવામાં આવશે અને એ વચગાળાના સમય દરમિયાન “કામચલાઉ જોગવાઈ” ભારતના બંધારણમાં કરવી પડી.

આ રીતે કલમ ૩૭૦ (જે પહેલા-૩૦૬) નો જન્મ જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યની વિશેષ પરિસ્થિતિને કારણે થયો. અને ભારતીય બંધારણના કલમ ૩૭૦ દ્વારા જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યને વિશેષ દરજ્જો આપવામાં આવ્યો. ભારતીય બંધારણીય સભાએ (૧૯૪૯) વિશેષ પ્રસ્તાવથી જમ્મુ-કશ્મીરના ચાર નેતાઓ શેખ અબ્દુલ્લા, મિર્ઝા અફઝલ બેગ, મસુદી અને મોતીલાલ બાગડા ને ભારતીય બંધારણ સભાના સદસ્ય બનાવવામાં આવ્યા.

ઈ.સ.૧૯૫૧માં જમ્મુ-કશ્મીરની બંધારણીય સભા બની. આ બંધારણીય સભા એ ૬ ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૪ના રોજ જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યની ભારત સાથેની વિલીનીકરણની પુષ્ટિ કરી લીધી. ૧૯૫૬માં આ બંધારણીય સભાએ ભારતના બંધારણના કલમ-૩૭૦ અંતર્ગત જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યનું પોતાનું અલગ બંધારણ બનાવવાની પ્રક્રિયા પૂર્ણ કરી અને ૨૬ જાન્યુઆરી ૧૯૫૭થી આ બંધારણ (જમ્મુ-કશ્મીરનું બંધારણ) અમલમાં આવ્યું. આમ, ભારતના બીજા રાજ્યો પાસે એક સામાન્ય બંધારણ છે જ્યારે જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યના સંચાલન માટે એક અલગ બંધારણ હતું.

જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ અને સંજોગોને ધ્યાનમાં રાખીને કલમ ૩૭૦ દાખલ કરવામાં આવી હતી. કલમ-૩૭૦ને ભારતીય બંધારણના ભાગ ૨૧માં સ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું. આ કલમનું શીર્ષક “અસ્થાયી અને સંક્રમણકાલીન અને વિશેષ દરજ્જો” એમ હતું. પરંતુ આ વિશેષ જોગવાઈ “કામચલાઉ અને સંક્રમણકાલીન” હોવા છતાં આ જોગવાઈ લગભગ કાયમી જેવી જ રહી હતી અને વિવાદનો વિષય બની રહી હતી.

કલમ-૩૭૦

આ કલમથી જમ્મુ અને કશ્મીર રાજ્યની વિધાનસભાને કાયદાઓ બનાવવા તેમજ લાગુ કરવાના વિશેષ અધિકારો પ્રાપ્ત થાય છે.

(૧) બંધારણમાં કોઈ પણ જોગવાઈ હોય તે છતાં

(ક) કલમ-૨૩૮ની જોગવાઈ જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યને લાગુ પડશે નહીં.

(ખ) તે રાજ્ય માટે કાયદો ઘડવાની સત્તા નીચેની બાબતો પૂરતી મર્યાદિત રહેશે.

(૧) તે રાજ્યની સરકાર (જમ્મુ કશ્મીર) સાથે વિચાર વિનિમય કરીને હિંદ ડુમિનિયન (ભારતસંઘ) સાથેના તે રાજ્યના જોડાણ ને લાગુ પડતાં જોડાણપત્ર (The Instrument of Accession) જેના અંગે ડુમિનિયન રાજ્યનું વિધાનમંડળ રાજ્ય માટે કાયદા ઘડી શકે છે. તેની બાબતો તરીકે નિર્દિષ્ટ કરેલી બાબતોના જેવી હોવાનું રાષ્ટ્રપતિએ જાહેર કર્યું હોય તેવી સંઘઘાટી અને સમવર્તી યાદીમાની બાબતો અને

(૨) રાજ્ય

સરકાર સાથેની સહમતી કરીને રાષ્ટ્રપ્રમુખ હુકમ કરીને નિર્દિષ્ટ કરે તેવી ઉપયુક્ત યાદીઓમાંથી અન્ય બાબતો

સ્પષ્ટીકરણ: આ કલમના હેતુઓ માટે તે રાજ્યની સરકાર એટલે સન.૧૯૪૮ના માર્ચ મહિનાની ૫ તારીખની

મહારાજાની જાહેરાત હેઠળ તે સમયે હોદ્દા ઉપર હોય તે મંત્રીમંડળની સલાહથી કાર્ય કરતાં જમ્મુ-કશ્મીરના મહારાજા, તરીકે રાષ્ટ્રપતિ તે સમયે માન્ય કરેલ હોય

(ગ) કલમ ૧

અને આ કલમની જોગવાઈઓ તે રાજ્ય (જમ્મુ-કશ્મીર)ના સંબંધમાં લાગુ પડશે નહિ.

(ઘ) આ બંધારણની એવી બીજી જોગવાઈ રાષ્ટ્રપતિ હુકમ નિર્દિષ્ટ કરે તે એવા અપવાદો અને સુધારા વધારાને અધીન રહીને તે રાજ્યના સંબંધમાં લાગુ પડશે

પરંતુ પેટા

ખંડ(ખ) ના ક્લોઝ -૧ માં ઉલ્લેખિત રાજ્યના જોડાણપત્રમાં નિર્દિષ્ટ કરેલી બાબતો સંબંધિત એવો કોઈ હુકમ તે રાજ્યની સરકાર સાથે વિચાર વિનિમય કર્યા સિવાય બહાર પાડી શકશે નહિ.

વધુમાં એવી

જોગવાઈ કરવામાં આવે છે. કે છેલ્લા પ્રબંધકમાં ઉલ્લેખ કરાયો હોય તે સિવાયની બાબતો અંગેનો હુકમ સરકારની સંમતિ સિવાય બહારપાડી શકશે નહિ.

(૨) ખંડ -૧ના પેટા ખંડ (ખ)ના પરિચ્છેદ (ક્લોઝ)-૨માં અથવા પરીચ્છેદના પેટા કલમ (ઘ)ના બીજા પ્રબંધમાં ઉલ્લેખિત રાજ્ય સરકારની સંમતિ રાજ્યનું બંધારણ ઘડવા માટેની સભા (બંધારણ સભા) સમક્ષ મુકશે અને તે તેના પર નિર્ણય લેશે.

(૩) આ કલમની પૂર્વવર્તી જોગવાઈઓમાં ગમે તે કહેવાયું હોય તે છતાં રાષ્ટ્રપતિ રાજપત્રિત જાહેરનામાથી એવું જાહેર કરી શકે કે આ કલમ અમલમાં રહેશે નહિ અથવા તેઓ (રાષ્ટ્રપતિ) નિર્દિષ્ટ કરે તે અપવાદો અને અન્ય સુધારા વધારા સાથે જ અને તે તારીખથી જ અમલમાં રહેશે.

પરંતુ રાષ્ટ્રપતિ એવું જાહેરનામું બહાર પાડે તો તે પહેલાં, ખંડ-૨માં ઉલ્લેખિત રાજ્યની બંધારણસભાની (જમ્મુ-કશ્મીરની બંધારણ સભા) ભલામણની જરૂર રહેશે.

કલમ ૩૭૦ની મુખ્ય જોગવાઈઓ

- જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યને પોતાનું અલગ બંધારણ હશે
- જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યના સંરક્ષણ, વિદેશ સંબંધ અને સંદેશાવ્યવહારને લગતી બાબતો ભારત સરકારને હસ્તક રહેશે બાકીના તમામ કાયદાઓ ઘડવા માટે સંસદે જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યની મંજૂરી લેવી પડતી હતી.
- જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યના સ્થાયી નિવાસીઓને બેવડું નાગરિકત્વ મળતું હતું. તેઓ જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યના નાગરિકત્વની સાથે ભારતનું નાગરિકત્વ ધરાવતા હતા.
- જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યના નાગરિકોને કેટલાક વિશેષ અધિકારો મળતા હતા. જેમ કે રાજ્ય સરકારની નોકરીઓ માત્ર ત્યાંના સ્થાયી નાગરિકોને જ મળી શકતી હતી, કાયમી મિલકતની માલિકીનો હક, જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યના લોકોને સંઘીય સેવામાં ભરતીની તક મળે છે. પરંતુ બીજા રાજ્યના નાગરિકો જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યની વહીવટી સેવાઓમાં ભરતી માટેની તક મળતી ન હતી.
- જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યના નાગરિકોને દેશના કોઈ પણ સંસદીય વિસ્તારમાંથી ચુંટણી લડવાનો અધિકાર હતો પરંતુ અન્ય રાજ્યની કોઈ પણ વ્યક્તિ જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યના કોઈપણ વિસ્તારમાંથી ચુંટણી લડી શકતો ન હતો.
- કટોકટીના સમયે ભારતના તમામ રાજ્યોમાં કલમ ૩૫૬ દ્વારા રાષ્ટ્રપતિ શાસન લાગુ પડે છે. જ્યારે જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યમાં આ કટોકટીના સમયે જમ્મુ-કશ્મીરના બંધારણના કલમ-૯૨ દ્વારા રાજ્યપાલ શાસન ૬ મહિના માટે લાગુ પડે છે.
- ભારતીય બંધારણની કલમ ૩૬૦ આર્થિક કટોકટીને સૂચવે છે. પરંતુ જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યમાં આર્થિક કટોકટીની જાહેરાત લાગુ કરી શકાતી નથી.
- આંતરિક વિદ્રોહ કે વિદેશી આક્રમણ વખતે કટોકટીની જાહેરાત કલમ- ૩૫૨ અંતર્ગત કરવામાં આવે છે. આ કટોકટી ભારતના બધા જ રાજ્યોમાં આપોઆપ લાગુ પડે છે. પણ કલમ-૩૭૦ના કારણે (વિશિષ્ટ રાજ્યના દરજ્જાના કારણે) કોઈપણ પ્રકારની કટોકટી જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યમાં લાગુ પડી શકાતી નથી. કેન્દ્ર સરકાર રાજ્ય સરકારની મંજૂરી લઈને જ કટોકટી લાદી શકે છે. જમ્મુ અને કશ્મીરમાં આંતરિક હિંસા કે શાંતિભંગના કિસ્સામાં કટોકટી લાગુ કરી શકાય નહીં પરંતુ ફક્ત યુદ્ધ અથવા બાહ્ય આક્રમણની પરિસ્થિતિમાં જ કટોકટી લાગુ થતી હતી.
- જમ્મુ કશ્મીરમાં અંદાજપત્ર સંસદ નહીં પરંતુ રાજ્યપાલ જ તૈયાર કરે છે.

- ૩૭૦ની જોગવાઈના કારણે ભારત સરકાર જમ્મુ અને કશ્મીર રાજ્યની ભૌગોલિક હદમાં કોઈ વધારો કે ઘટાડો કે કોઈ ફેરફાર કરી શકતી ન હતી.

આમ, આ બંધારણીય જોગવાઈઓને ધ્યાને લેતા એ બાબત સ્પષ્ટ થાય છે કે ભારતના બીજા રાજ્યોની તુલનામાં જમ્મુ કશ્મીર રાજ્ય ઘણી વધુ સત્તા ધરાવે છે. તેમ જ જમ્મુ કશ્મીર રાજ્યનું અલગ બંધારણ અને તેની જોગવાઈઓ એ સ્પષ્ટ કરે છે કે જમ્મુ કશ્મીર રાજ્યનું વિલીનીકરણ એ વિશિષ્ટ પ્રકારની પરિસ્થિતિઓના કારણે જુદી રીતે કરવામાં આવેલ છે. તે અંગે જમ્મુ કશ્મીરના બંધારણના ઘડવૈયાઓનો મહત્વનો ફાળો રહેલો જોવા મળે છે.

કલમ ૩૭૦ ના એક ભાગ તરીકે ૩૫-A:

૧૪મે ૧૯૫૪ના રોજ સ્વતંત્ર ભારતના પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ રાજેન્દ્ર પ્રસાદે એક આદેશ પસાર કર્યો. જેના દ્વારા ભારતીય બંધારણમાં કલમ ૩૭૦ના એક ભાગ તરીકે કલમ ૩૫-A અસ્તિત્વમાં આવી. આ કલમ માં (૩૫-A)માં સ્થાયી રહેવાસી અને તેમના અધિકારો અંગેની જોગવાઈઓ કરેલ છે.

આ કલમ ૩૫-A માં જમ્મુ - કશ્મીર રાજ્યની વિધાનસભાને વિશેષ સત્તા અથવા અધિકારો આપે છે તે આ મુજબ છે. કલમ ૩૫-A મુજબ એવી વ્યક્તિઓના વર્ગ જે નક્કી કરતી હોય, જમ્મુ - કશ્મીર રાજ્યમાં સ્થાયી નિવાસી છે. અથવા થશે તેમજ

- રાજ્ય સરકારની રોજગારી
 - રાજ્ય સરકાર અથવા મિલકત સંબંધી જોગવાઈઓ
 - સ્થાયી થવા બાબત
 - શિષ્યવૃત્તિઓ કે તેવી અન્ય પ્રકારની સહાયતા જે સરકાર દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવે તે બાબતોની જોગવાઈઓ
- આમ, કલમ ૩૫-A એ જમ્મુ - કશ્મીર રાજ્યના સ્થાયી નિવાસીઓને વિશેષ અધિકારો પ્રદાન કરે છે. જે અધિકારો ભારત દેશના અન્ય રાજ્યોના નાગરિકોને મળવાપાત્ર નથી.

કલમ- ૩૭૦ના પરિણામો:

- જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યનો અલગ રાષ્ટ્રધ્વજ હતો.
- જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યની મંજૂરી મળ્યા બાદ જ રાજ્યમાં આંતર-રાષ્ટ્રીય સંધિઓ લાગુ પાડી શકાતી હતી.
- જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યની કોઈ મહિલા ભારતીય નાગરિક સાથે લગ્ન કરે તો તે મહિલા પોતાની જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યની નાગરિકતાના તમામ અધિકારો ગુમાવે છે તથા તે પોતાના પિતાની સંપત્તિમાં ભાગ માટે પણ હક મેળવવા પાત્ર નથી. પરંતુ, જ્યારે જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યની કોઈ મહિલા કોઈ પાકિસ્તાની વ્યક્તિ સાથે લગ્ન કરે તો તેનું નાગરિકત્વ અને સંપત્તિના અધિકારો મેળવવા હક પાત્ર હતી.
- ઇન્ડિયન પિનલ કોડ (IPC) જમ્મુ - કશ્મીર રાજ્યમાં લાગુ પડતી ન હતી.

- મત આપવાનો અધિકાર માત્ર રાજ્યના સ્થાયી નાગરિકોને જ મળતો હતો. તથા રાજ્યની બહારનો કોઈપણ ભારતીય નાગરિક ચુંટણી લડવા માટે હકદાર ન હતો.
- જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યમાં શિક્ષણનો અધિકાર (RTE) લાગુ પડતો ન હતો.
- માહિતીનો અધિકાર (RTI) તથા CAG જેવા કાયદાઓ જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યમાં લાગુ પડતા ન હતા.
- ભારતના રાષ્ટ્રપતિ પાસે જમ્મુ-કશ્મીરના બંધારણને રદ(નિરસ્ત) કરવાનો અધિકાર ન હતો. વધુમાં સુપ્રીમ કોર્ટના આદેશો લાગુ પડતા ન હતા.
- જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યમાં કલમ-૩૫૨(રાષ્ટ્રીય-કટોકટી, કલમ-૩૫૬(રાજ્ય-કટોકટી) તથા કલમ-૩૬૦ (નાણાંકીય કટોકટી) લાગુ કરી શકાતી ન હતી.

કલમ- ૩૭૦ને દૂર કરવાની પ્રક્રિયા:-

કલમ-૩૭૦ને દૂર કરવાની પ્રક્રિયા આ મુજબ છે.

- રાષ્ટ્રપતિનો આદેશ: કલમ૩૭૦(૧)ઘ દ્વારા મળેલ સત્તાનો ઉપયોગ કરી ૫મી ઓગસ્ટ ૨૦૧૯ના રોજ ભારતના વર્તમાન રાષ્ટ્રપતિ શ્રી રામનાથ કોવિંદએ બંધારણીય (જમ્મુ-કશ્મીર માં લાગુ) આદેશ-૨૦૧૯ આદેશ બહાર પાડ્યો. આ આદેશે વર્ષ ૧૯૫૪ના રાષ્ટ્રપતિ આદેશ (જમ્મુ-કશ્મીર સ્થાયી નાગરિકત્વ સંબંધી બાબતો) ને રદ કર્યો.
- ૨૦૧૯ના આદેશમાં કહેવામાં આવ્યું કે-૧૯૫૪નો રાષ્ટ્રપતિ આદેશ જે સમય-સમય અને સંપૂર્ણ અને જે સંશોધનો આ આદેશ (રાષ્ટ્રપતિ આદેશ ૧૯૫૪ જમ્મુ-કશ્મીર)માં થયા છે તે સંપૂર્ણ રદ થશે.

રાષ્ટ્રપતિના વર્ષ ૨૦૧૯ના રાષ્ટ્રપતિના આદેશે વર્ષ ૧૯૫૪ ના રાષ્ટ્રપતિના આદેશને રદ કર્યો જેથી આપમેળે કલમ ૩૫-A સમાપ્ત થઈ અને તેની સાથે જ તમામ પ્રકારના વિશેષ અધિકારો અને સ્થાયી નાગરિકત્વની શરતો સમાપ્ત થઈ.

- કલમ- ૩૬૭ જે અધિનિયમના અર્થઘટન સંબંધી છે. વર્ષ ૨૦૧૯ના રાષ્ટ્રપતિના આદેશ મુજબ કલમ- ૩૬૭માં કલોઝ-૪ જોડવામાં આવ્યો.
- હવેથી બંધારણનો અર્થ એવો થશે કે જે આજે ભારતનું બંધારણ છે તે સંપૂર્ણ લાગુ પડશે.
- રાજ્યપાલ જે મંત્રીપરિષદની સલાહથી કાર્ય કરે છે. તેનો અર્થ હવે થી માત્ર રાજ્યપાલ સમજવામાં આવશે.
- (કલમ-૩૭૦(૩)માં જે બંધારણ સભાની વાત કરવામાં આવી છે. હવેથી બંધારણ સભાનો અર્થ વિધાનસભા થશે. (એટલે કે જમ્મુ-કશ્મીર બંધારણ સભાનો અર્થ જમ્મુ-કશ્મીર વિધાનસભા થશે.)

કલમ-૩૭૦ને દૂર કરવાનો પ્રસ્તાવ

જમ્મુ કશ્મીરમાં રાજ્યપાલ શાસન બાદ ૧૯/૧૨/૨૦૧૮ થી કલમ ૩૫૬ દ્વારા રાષ્ટ્રપતિ શાસન લગાવવામાં આવ્યું હતું. રાષ્ટ્રપતિના આ વટહુકમમાં તેમણે એવો દિશા નિર્દેશ કર્યો કે આજ રોજથી જમ્મુ કશ્મીર વિધાનસભાના તમામ કાર્ય ભારતની સંસદ કરશે.

ઓગસ્ટ- ૨૦૧૯ના રોજ ભારતની સંસદ જે જમ્મુ કશ્મીર વિધાનસભાનું કાર્ય સંભાળી રહી છે તેને કલમ ૩૭૦(૩) અંતર્ગત મળેલ-શક્તિઓના આધારે ભલામણ કરી કે કલમ-૩૭૦ને નાબૂદ કરવામાં આવે. આથી ભારતના ગૃહમંત્રી અમિતશાહે કલમ ૩૭૦ને દૂર કરવાનો પ્રસ્તાવ રાજ્યસભામાં મુક્યો. કલમ ૩૭૦ને નાબૂદ કરવાના પ્રસ્તાવ પર રાજ્યસભામાં મતદાન થયું અને આ પ્રસ્તાવના સમર્થનમાં ૧૨૫ વોટ અને વિરોધમાં ૬૧ વોટ પડ્યા. આથી આ પ્રસ્તાવ રાજ્યસભામાં બહુમતીથી પાસ થયો ત્યાર બાદ આ પ્રસ્તાવ લોકસભામાં પણ બહુમતીથી પાસ કરવામાં આવ્યો.

ભારતના રાષ્ટ્રપતિએ બંધારણની કલમ ૩૭૦(૩)અંતર્ગત વિશેષ શક્તિઓના આધારે વટહુકમ કર્યો કે આજ રોજથી કલમ ૩૭૦ના બધા જ ખંડ નાબૂદ થશે અને કલમ ૩૭૦ની નવી પરિભાષા આપી. ૬ ઓગસ્ટ ૨૦૧૯થી ભારતનાં બંધારણની કલમ ૩૭૦ આ પ્રમાણે છે- બંધારણના બધા જ સંશોધન અને જોગવાઈઓ કોઈ પણ અપવાદો સિવાય જમ્મુ કશ્મીરમાં લાગુ થશે.

જમ્મુ કશ્મીર પુનર્ગઠન બીલ

૫ ઓગસ્ટ ૨૦૧૯નાં રોજ જમ્મુ કશ્મીરને વિશેષ દરજ્જો આપતી અને કામચલાઉ જોગવાઈઓ ની કલમ ૩૭૦ ને દૂર કરવામાં આવી. જમ્મુ કશ્મીર પુનર્ગઠન બીલને રાજ્યસભામાં ૧૨૫ વોટ મળ્યા અને વિરોધમાં ૬૧ વોટ મળ્યા હતા. લોકસભામાં આ બીલના સમર્થન માં ૩૭૦ વોટ મળ્યા અને વિરોધમાં ૭૦ વોટ પડ્યા હતા. આથી બંને ગૃહોમાં બહુમતીથી આ બીલ પાસ કરવામાં આવ્યું.

❖ આ બીલની મુખ્ય જોગવાઈઓ આ પ્રમાણે છે.

આ બીલથી જમ્મુ કશ્મીર રાજ્યમાં આ પ્રકારના બદલાવો થશે.

- જમ્મુ કશ્મીરના બે ભાગ કરી દેવામાં આવ્યા છે: એક જમ્મુ કશ્મીર અને બીજું લદાખ.
- જમ્મુ કશ્મીરને અનુચ્છેદ-૨૩૯-A અંતર્ગત કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ બનાવવામાં આવ્યું છે. તેની સાથે જ ત્યાં વિધાનસભાની પણ વ્યવસ્થા કરવા આવી છે. (પોંડીચેરી ની જેમ)
- જમ્મુ કશ્મીર વિધાનસભામાં ૧૧૪ સીટો હશે તેમાંથી ૨૪સીટો POK (પાકિસ્તાન અધિકૃત કશ્મીર)માટે છે. ૯૦ સીટો પર ચૂંટણીઓ યોજાશે. વિધાનસભામાં મહિલાઓનું પ્રતિનિધિત્વ ઓછું જણાય તો રાજ્યપાલ રાજ્યમાં ૨ સીટો પર મહિલાઓની નિમણૂક કરી શકે છે.
(૯૦ ચૂંટણી+ ૨૪ POK+ ૨ મહિલાઓ)
- જમ્મુ કશ્મીરમાં લોકસભાની ૫ સીટો હશે અને રાજ્ય સભાની ૪ સીટો હશે.
- જમ્મુ કશ્મીરમાં મંત્રીપરીષદની સંખ્યા ૧૦% રાખવામાં આવી છે.(દિલ્લી ની જેમ)
- જમ્મુ અને કશ્મીરની એક જ હાઇકોર્ટ હશે.

- લદ્દાખને બંધારણની કલમ ૨૩૯ અંતર્ગત કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ બનાવવામાં આવ્યું છે.
(અંદામાન-નિકોબાર-દાદરાનગર હવેલીની જેમ)
- ST,SC ને ચુંટણીમાં આરક્ષણ મળશે.

ભારતના બંધારણની કલમ ૩૭૦ ને દૂર કરવાથી ભારતના બધા રાજ્યો એકસરખા ગણાશે તેથી વિશિષ્ટ રાજ્યનો દરજ્જો કોઇપણ રાજ્યને રહેશે નહીં જમ્મુ કશ્મીર આ કલમ દૂર કરતા ભવિષ્યમાં વિકાસ તરફ દોટ મુકશે કારણકે આ કલમ દૂર થતા રાજ્યમાં બહારથી રોકાણ આવશે.

સંદર્ભ

1. અન્તરાષ્ટ્રીય રાજનીતિ -ડૉં બી એલ ફડિયા,ડૉં કુલદીપ ફડિયા
2. રાજનીતિ વિજ્ઞાન એક સમગ્ર અધ્યયન- રાજેશ મિશ્રા
3. હિન્દી સમાચાર પત્ર- દૈનિક જાગરણ, જનસતા
4. જમ્મુ-કશ્મીર (અનુચ્છેદ-3૭૦) અને સરદાર પટેલ- ધારિણી વાઘેલા
5. ગુજરાતી સમાચાર પત્રો- દિવ્ય ભાસ્કર, સંદેશ, ગુજરાતી સમાચાર
6. Drishti IAS- Article, Vision IAS- Article,ધ્યેય-IAS Global મુદ્દે સાપ્તાહિક કાર્યક્રમ
7. You Tube-Channel Study IQ, RS TV, ONLY IAS,
8. www.egazette.nic.in

WWW.Government of India ministry of law and justice.gov.in

Mr. Harish D. Chouhan
Research Scholar (Ph.D) Reg. No. 8842
Gujarat University, Ahmedabad
&
Dr. Mukesh H. Khatik
(Guide), Head
Dept. of Political Science
Gujarat University, Ahmedabad